

Kirsten Engholm

ORANGERIET

HISTORIEN OG PLANTERNE

Koustrup & Co.

INDHOLDSFORTEGNELSE

FORORD	5	Overvintring	29	Calamondin	62
DE OPRINDELIGE		Optimale overvintrings-		Cedrat	65
ORANGERIER	7	temperaturer	31	Citron	66
Demonterbare og permanente		Sæsonen udendørs	32	Chinotto - Myrte-orange	69
orangerier	8	Hvilket materiale skal jeg vælge		Dværgcitron	70
Palme- og paradchuse	10	til mine plantekrækker?	35	Kumquat	73
ORANGERIER		Versailles kassen	35	Lime	74
I DANMARK	15	Trækar - bødkerkar	36	Mandarin	77
Orangerierne i Fredensborg		Teracotta	36	Makrut Lime	78
Slotshave	17	Ompotning	39	Pomerans	81
Det oprindelige orangeri		Jord	40	Afrikansk skærmilje	84
i Fredensborg Slotshave	17	Vanding	41	Agave	87
Det nye orangeri i		Næringsbehov	42	Buksbom	88
Fredensborg Slotshave	18	Beskæring	42	Dværgpalme	91
ORANGERIPLANTER		Plantesundhed	44	Figen	92
GJENNEM TIDEN	23	Skadedyr og nytedyr	44	Dværgpalme	97
Citrus og dens særlige		Svampesygdomme	48	Jasmin	98
betydning	24	Fysiogene sygdomme	49	Kamelia	101
Guldblæt - pomerans	24	Bladtrab	49	Ægte Laurbær	102
Andre betydningsfulde		Næringsmangel	50	Myrte	107
orangeriplanter	26	ORANGERIPLANTER	53	Nerie	108
DYRKNING AF		Citrus	53	Oliven	111
ORANGERIPLANTER	29	10 gode råd om dyrkning	57	Vintarsæbølle	112
Hvilke plante skal jeg vælge?	29	af citrusplanter	57	Andre orangeriplanter	114
		Appelsin	54	ADRESSER og nyttige links	117
		Bergamot	58	REGISTER	118
		Buddhas hånd	61		

ORANGERIER I DANMARK

I Danmark er der i dag kun ganske få af de oprindelige orangerier tilbage. De fleste er forsvundet eller overgivet til andre funktioner. For eksempel huser orangerierne i Rosenborg Slotshave i dag Livgarden, og orangeriet, der blev opført i 1740'erne af arkitekten Eigved ved Frederiksberg runddel i Frederiksberg have, er nu omdannet til restaurant. I Haveselskabets have ligger Brødsalen, der blev tegnet af arkitekt P.C. Bonnøe og opført i sidste del af 1800-tallet. Bygningen ses og opleves som et gammelt orangerianlæg, men er som navnet antyder oprindeligt bygget til en ganske andet formål. Det var her bogerskabet kom for at drikke sundt killevand, før de promenerede i haven. På Herregårdsmuseet Gammel Estrup på Djursland kan man stadig se og opleve et par fine mindre orangeribygninger fra 1720'erne, der anvendes som orangeri i vinterperioden, som man gjorde det i 1700-tallet.

I dag er orangerier i mindre skala blevet en mulighed for mange, og i disse år opføres der mange mindre orangerier rundt omkring i landets villahaver.

Det, der kendetegner nutidens orangerier, er, at det er smukke glashuse udført i gedigne materialer. Hvor man i 1700-tallet kun havde mulighed for at bygge med murværk, glas og træ, har man i dag også mulighed for at anvende støbetej, aluminium og termoruder, samtidig med at moderne væksthusteknologi giver nogle helt andre og meget bedre muligheder for at skabe et godt klima i orangeriet. I et orangeri skal der være højttal kip, så der er frihøjde til de store

TV: *Det oprindelige Orangeri på Fredensborg slot. Farvelagt tegning af H.C. Lønborg 1728.*

Orangeriet i Fredensborg Slotshave.

ORANGERIPLANTER

CITRUS

Citrus sp.

Citruslægten er en stor slægt, der oprindeligt kommer fra tropisk og subtropisk Asien. Den har i dag en global udbredelse, og hører til blandt de største og vigtigste kulturplanter på verdensplan, når det drejer sig om frugt.

De forskellige arter, underarter og sorter krydses nemt, og der findes uendeligt mange, der er opstået spontant eller ved bevidst forædling. Når det kommer til navngivning, er der derfor stadig uenighed om systematikken i Citruslægten. Citrusarterne kendes først og fremmest på frugten, men bladens form har også stor betydning ved bestemmelse af arten. Her er det især bladstørrelsen og de udvækster på siden af bladtilken, der kaldes akselblade, der er meget forskellige fra art til art.

Her er et lille udpluk af citrusarter med udgangspunkt i citrussamlingerne fra 1700- og 1800-tallet. Det er citrusplanter, der alle vil være interessante at dyrke i orangerier her på vores breddegrader også i dag.

TV: *Citrus med frugt i forskellige udviklingsstadier*

FIGEN

Ficus carica (L)

Figen stammer oprindeligt fra Lilleasien og hører til blandt de ældste kulturplanter. Den har været anvendt som orangeplante siden 1500-tallet, og fandtes i buljeplantesamlinger i Slotshaverne i Danmark i 1700-tallet. Der findes flere hundrede figensorter, men det er kun et begrænset antal, der kan dyrkes i Danmark. De fleste figensorter skal bestøves af en lille hvæpsort, der kan penetrere frugten, og denne art lever kun syd for Alperne. Det er derfor nødvendigt at vælge sorter, der ikke kræver bestøvning til dyrkning i Danmark. En af de mest udbredte sorter i Danmark er sorten "Brown Turkey", med de rødlige frugter. Den kendes under mange forskellige lokale varianter, hvoraf den mest kendte er "Bornholmerfigen". "Rosenborgfigen" er en anden variant af "Brown Turkey". Sorten "Brown Turkey" trives godt både på filand og som krukkeplante i orangeriet. Hvis man vil dyrke figer i krukker som orangeplante, er sorten "White Marseille" også meget interessant på grund af den flotte vækstform. Den har mindre ranglete grene end "Brown Turkey". Frugthødet er hvidt og meget sødt, men desværre er figensmagen ikke så kraftig.

DYRKNING

I Danmark kan figen dyrkes på filand på et beskyttet sted med sol og læ, f.eks. espalieret på en sydvestlig væg, men den kan også dyrkes udplanter i væksthus eller i krukke som orangeplante. Når figen dyrkes i orangeri, forlænger det vækstsæsonen og giver bedre mulighed for at høste modne figer. Figen er lovfældende og stiller derfor ikke store krav til vinteropbevaringspladsen.

Der kan anvendes forskellige jordtyper, men figer trives bedst i en veldrænet og lidt kalkholdig jord. *Ficus carica* skal vandes og gødes ofte, især når den dyrkes

TH: Figen af sorten "Baghot" er en lokal variant af sorten "White Marseille", der er bragt til Fredensborg Slotshave af Dronning Ingrid.

GRANATÆBLE

Punica granatum (L)

Granatæblet er en meget gammel kulturplante, der oprindeligt stammer fra Iran. Planten har været udbredt i Middelhavslandene i årtusinder, og den har haft stor symbolisk betydning både i græsk mytologi, i kristendommen og i islam. Den har også været anvendt som orangeriplante i orangerierne i Danmark i 1700-tallet. Det fremgår f.eks. af gamle inventarregistreringer, at der fandtes granatæbler i Fredensborg Slotshave på den tid.

Det ægte granatæble bliver 5-8 meter højt under naturlige vækstforhold, mens dværgsorten 'Nana' bliver op til 1,5 m.

DYRKNING

Granatæbler af sorten 'Nana', der primært dyrkes for sin prydværdig, er nok den type, man vil have mest glæde af som orangeriplante. Frugten er sur og fyldt med kerner, men i modsætning til det almindelige granatæble, blomstrer den rigt og sætter mange frugter her på vores breddegrader. Den trives godt på en solrig terrasse om sommeren, men også indendørs i en lys vindueskarm. Den er ikke hårdfor, og skal derfor opbevares frostfrit og lyst om vinteren, gerne minimum 8-10°C. Granatæble taber bladene om vinteren, og er dermed i en form for dvaletilstand. Den skal derfor vandes sparsomt, og det er vigtigt at undgå overvanding i vinterperioden. I marts kan man så begynde at vande, for at få gang i væksten igen.

Granatæble gødes jævnligt med Universalgødning til krukkeplanter f.eks. en N-P-K 8-2-5 i vækstperioden frem til blomstring i juli-august, og efter blomstring begrænses gødningstilfødslen.

Den stiller ikke store krav til jorden, men den trives godt i en humusrig og let lereet jord. Sent forår, inden den nye vækst begynder, kan granatæbleplanter beskæres let.

TV: *Granatæble, Punica granatum.*

ÆGTE LAURBÆR

Laurus nobilis (L)

Laurbær er en meget gammel kulturplante. Den stammer oprindeligt fra Middelhavslændene, hvor den stadig findes vildtvoksende i bl.a. Spanien og Portugal. Den har haft stor betydning i den romerske kultur, hvor den har været et vigtig symbol på sejr (laurbærkransen).

Laurbær blev ofte anvendt som baljeplante i barokhaven i Europa allerede i 1500-tallet, og i Danmark fandtes den i baljeplantesamlingerne i 1600- og 1700-tallet, blandt andet i Rosenborg og Fredensborg Slotshave. Den dyrkes mest for sit stedsgrønne løv, men får også nogle smukke hvide blomster, hvis man ikke beskærer planten for hårdt. Det er både en pryd- og en nytteplante, og de stærkt aromatiske blade anvendes friske eller tørrede som krydderi.

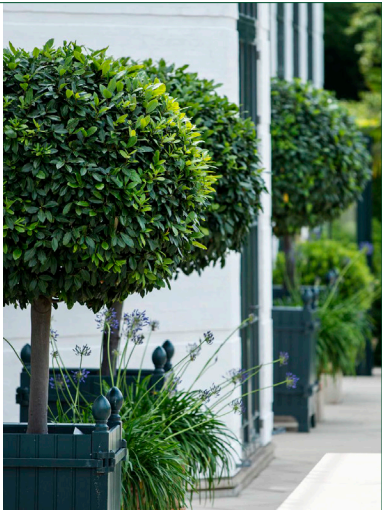
DYRKNING

I sommerhalvåret trives laurbær godt udendørs både i sol og let skygge. Det er en robust plante, der tåler let frost, og den har derfor en lang sæson udendørs. Men den er ikke helt vinterhårdfør, så om vinteren opbevares laurbær bedst lyst og frostfrit indendørs, i havestue eller drivhus.

Laurbær trives godt i en næringsrig jord og gerne i store krukker eller baljer. Den kræver en del vand og næring i vækstopperioden, og bør tilføres NPK-gødning enten i form af langtidsgødninger eller som flydende Ivergangsgødning i vækstsæsonen april-september. Laurbær har godt af at blive ompottet hvert 3-4 år.

Laurbær kan beskæres i mange former. Nogle af de mest almindelige er lave eller opstammede kugler og kegler. Beskæring foregår bedst i vinterhalvåret – gerne i marts lige før vækstsæsonen starter. Hvis man bruger en mindre beskæresaks til at klippe tilbage til bladjørne i stedet for haksaks, så undgår man overlappede blade med brune rande. Det vil også være nødvendigt med en sommerbeskæring, hvis man vil holde planten i en stram form.

TH: Laurbær form orangeriet.

Lærker klippet som kugler og kegler foran orangeriet

ADRESSER

og nyttige links

FREDENSBERG SLOTSHAVE

Slotet 1 b
2480 Fredensborg
www.sls.dk
Orangeriet er åbent for besøgende i juli måned, når der ikke er langsigte reserver på datid

HERREGÅRDSMUSEET

GAMMEL ESTRUP
Rindøvej 2
8963 Auning
www.gammeldkloster.dk

GISSELELD KLOSTER

Gisseleldvej 12
4090 Høved
www.gisseleldkloster.dk

BOTANISK HAVE

Østø Fartingegade 2C
253 København K
www.botanisk.nsm.ku.dk

HAVENSELSKABETS HAVE

Fredriksberg Rundled 1,
2000 Fredriksberg
www.havenselskabet.dk

PILNITZ SLOTSHAVE

August-Böcksteds-Stræde 2,
01326 Dresden
Tyskland
www.schlössnitz.de
Slotshave med en stor haljoplanteranlægning, orangeri og palæud. Der er også i Pilnitz slotshave man kan opleve den levende kassefilm, der er verdenslignende af et mobil orangeri om vinteren.

SCHÖNERUNN SLOTSHAVE

Schloßruenn Schloßstraße 47,
1100 Wien,
Østrig
www.schoenerunn.at
Slotshave med meget store orangerier fra 1700-tallet. Her findes en af de største og flotteste citrausstillinger nord for Alperne samt en stor samling af andre haljoplanter. Derudover er et af de største og flotteste palæud fra slutningen af 1800-tallet i haveslottet.

ZWINGER

Der Dendroze Zwinger
Sophienstraße,
01067 Dresden
Tyskland
www.der-dendroze-zwinger.de
Orangeriet anvendes som galleri og museum. Indenfor de smukke år, er der blevet genopbygget en citrausstilling til spælling på det oprindelige orangeriportarve.

BOBOLIHAVEN

Piazza Pitti, 1,
50125 Firenze FL,
Italien
www.affini.it
Orangeri og citrausstilling

VILLA CASTELLO

Via Di Castello, 44/46,
50141 Firenze FL,
Italien
www.visitfirenze.com/what-to-see-in-firenze/villa-maselli-castello.html
Stor citrausstilling